

Friede den Hütten, Krieg den Palästen', schreef de Duitse dichter en toneelschrijver Georg Büchner in 1834 in zijn beroemde pamflet *Der Hessische Landbote*. Hij was toen 21 jaar oud en studeerde medicijnen, twee jaar later was hij dood.

„Vrede de hutten, oorlog de paleizen.” De eerste woorden van het pamflet maken al duidelijk dat het Büchner te doen was om sociale misstanden, die kennelijk bestreden konden worden door de paleizen en hun bewoners de oorlog te verklaren. Over de bewoners van die hutten, die enkele decennia later de ‘verworpenen der aarde’ zouden worden genoemd, moest dan als vanzelf de vrede neerdalen.

Begin juni verbleef ik op uitnodiging van Hanneke Ronnes, die de Bijzondere leerstoel Historische buitenplaatsen en landgoederen aan de Rijksuniversiteit Groningen bekleedt, en Stichting Het Drentse Landschap een week op Landgoed Overcingel, een stadspaleis in het centrum van Assen met een tuin zo groot als een park. De stichting is sinds 2019 beheerder van het pand, dat daarvoor gedurende 250 jaar in handen was van dezelfde familie.

Vlak voor het stadspaleis zou worden omgebouwd tot woning en B & B mocht deze schrijver er nog even de geuren van het verleden opsnuiven samen met de laatste vaste bewoner van Overcingel, kat Marcus. In samenspraak met Hanneke Ronnes werd besloten dat het thema van mijn verblijf in Drenthe kastelen, klasse en fictie zou zijn. Het vasthouden aan het verleden, tegen beter weten in, intrigeert mij. De hedendaagse revolutionair, die vooral rebelleert tegen uitsterving van soorten en individuen, is net zo'n gevangene van het verleden als de aartsconser vatief. Hooguit hebben zij andere conclusies uit hun gevangenschap getrokken.

Al tijdens mijn eerste nacht in het stadspaleis, toen ik de slaap niet kon vatten en op zolder en in verlaten kamers snuffelde door de spullen van de familie Van Lier Lels, van wie dit allemaal was geweest, besefte ik dat tegenwoordig vrijwel niemand het meer in zijn hoofd zal halen paleizen de oorlog te verklaren. Als vandaag de dag in dit deel van de wereld al gebouwen de oorlog wordt verklaard, dan zijn het de hoofdkwartieren van multinationals als Shell. Wie de zetsels van dergelijke *powers that be* bekijkt, weet dat hun onroerend goed zich verhoudt tot pakweg het paleis van Versailles als een voerbak tot twaalfdelig porseleinen servies.

Macht wordt niet meer gesymboliseerd door een hermelijnen mantel, maar door ordentelijke bureaucratisering of de schijn ervan. Van exorbitante ornamenten is het verlangen naar onderhoudsarm onroerend goed overgebleven. Doelmatigheid is de afgod. Wat niet wil zeggen dat wij moeten treuren om het verdwijnen van die ornamenten, nostalgie is mij net zo vreemd als het vooruitgangsgelof.

En waar het woord ‘château’ in Nederland nog opduikt, moet wel sprake zijn van een hotel dat zich heeft gehuld in een koningsgewaad. In de paleizen en buitenplaatsen van het vervlogen ancien régime is de betere horeca neergestreken waar de burger zich voor een midweek jonkheer

Interieur van de woning van kampcommandant Gemmeke in Westerbork, 2008

ESSAY KASTELEN, KLASSE EN FICTIE

Onlangs verbleef Arnon Grunberg enige tijd op het landgoed Overcingel in Assen en bezocht enkele buitenplaatsen. „Met een beetje goede wil zou je Westerbork ook een buitenplaats kunnen noemen.”

Door onze medewerker **Arnon Grunberg**

Foto's **Sake Elzinga**

Het laatste rendez-vous

of baron kan voelen. Zo ook in Drenthe. Ik lunchte buitengewoon aangenaam op Landgoed De Havixhorst in het zuiden van de provincie. De aangrenzende beelden van onder andere Casper Berger, Maja van Hall en Pieter d'Hont (conservator: Han van Hagen) mocht er ook zijn. Voor het al dan niet clandestiene rendez-vous beveel ik het zuiden van Drenthe van harte aan. Ook de amateurschilder kan er naar hartenlust ezels opstellen, en als het woord ‘amateu’ tegenwoordig verdacht is - het gelijkheidsideaal verdraagt geen amateurs - zeg ik: schilder.

Deze min of meer betaalbare fictie - iedereen jonkheer, al is het maar tijdelijk - is het ideaal van vrijwel alle partijen, hooguit is het de vraag wie allemaal voor deze fictie in aanmerking komen. Mag de Syrische vluchteling of desnoods zijn nakomeling zich ook een midweek baron voelen in een prettig gerestaureerd kasteeltje, of dient hij voor eeuwig blij te zijn met een stoel in Ter Apel? Ter Apel ligt overigens een kilometer of veertig ten oosten van Westerbork.

Drenthe is de provincie van verrukkelijke stadspaleizen en sinds de opening van de spoorweg naar Groningen in 1870 een favoriete bestemming van schilders uit het westen van het land die met hun werk weer andere toeristen overtuigden om er te genieten van ruste en uitgestrekte heide. Die eigenschappen - de provincie heeft de laagste bevolkingsdichtheid van het land - maken van Drenthe ook een uitgelezen plek waar de ongewenste vreemdeling in hutjes, ook wel barakken genoemd, kan worden opgeborgen.

Het verdwijnen van paleizen en kastelen als symbolen van de macht gaat gepaard met de opkomst van de metropool. De Franse filosoof Michel de Certeau omschrijft de stad als ‘held en machine’ van de moderniteit, daar is het geloof in vooruitgang vervangen door een sterk vermoeden van naderende catastrofe. De voetgangers verhouden zich tot het stedelijk systeem als taalgebruikers tot de taal, zegt De Certeau. Zij schrijven het stadslandschap, maar vanaf de wolvenkrabbers, iconen van de metropool, zijn zij stipjes, een onleesbare tekst.

Oud-museumdirecteur Wim Pijbes die een jaar geleden door park van Overcingel wandelde en daarover schreef in *NRC*, noteerde: „Niet eerder ervoer ik zoveel hoop bij het zien van al die krokussen en sneeuwklodjes, de uitbundige eerste boodschappers van de nieuwe lente.”

Voor hoop en een nieuwe lente, zo lezen wij, moet men niet in de metropool zijn, maar in de buitenplaatsen en paleizen van de overlevenden van het ancien régime. Het werd onthoofd in Frankrijk in 1793, neergeschoten in Rusland in 1918, verjaagd uit Duitsland in hetzelfde jaar, en in de loop van de afgelopen twee eeuwen is het in Nederland op subtielere maar minstens zo effectieve wijze ontakeld: repressieve tolerantie. Wat niet wil zeggen dat de adel hier geen enkele reële macht meer heeft, of dat de woede jegens tsaar, keizer en koning onterecht was. Maar revolutie is altijd ook revolutie voor de Bühne, al is het bloed op die Bühne doorgaans bijzonder echt. Het tweede echelon van het ancien régime gaat even schichtig over straat, maar vervolgens

passen zij zich razendsnel aan, andere kleding, ander jargon, zo behouden zij hun invloed.

Iemand die zijn tijd met milde maar zichtbare tegenzin tegemoet treedt is graaf Zu Ortenburg die Kasteel Middachten bewoont nabij Arnhem. Dat is uiteraard Gelderland, maar voor een echte graaf gaan het Drentse Landschap en de Rijksuniversiteit Groningen flexibel om met provinciegrenzen.

De graaf heeft onmiskenbaar humor, hij begon ermee te vertellen dat het makkelijk is van een groot vermogen een klein vermogen te maken. Waaruit ik opmaakte dat hij met man en macht had geprobeerd niet alleen het verleden in stand te houden, maar ook het grote familievermogen niet onnodig te verkleinen. Voor het in stand houden van het verleden, merkte hij op, had je wel goede genen nodig.

In de stallen stonden koetsen en rijtuigen in uitstekende staat. Over een rijtuig zei hij dat de renovatie een ton had gekost maar dat het Mondriaanfonds ruimhartig had bijgedragen. Het viel te betwijfelen of de koetsen ooit nog zouden rijden. Het verleden kan het best in stand worden gehouden door er alleen naar te kijken.

Op de parkeerplaats nam de graaf afscheid van ons. Zijn gezicht was een mengeling van weemoed en lichte minachting, hij wist dat de geschiedenis een lawine was die ook weer zijn kant op zou komen, maar hij hield zich vast aan een strohalm: met een groot vermogen en goede genen viel de lawine misschien te trotseren.

In het noorden van Drenthe stuitte ik eveneens op een prachtige buitenplaats, Landgoed Bosch en Vaart, waar twee vriendelijke heren op leeftijd woonden, Pieter en Kees, die zo ongeveer het tegenwoordig van Graaf Zu Ortenburg, wat niet wil zeggen dat hun optrekkende minder imposant was dan Kasteel Middachten. Sociale en economische opwaartse mobiliteit hadden de heren in praktijk gebracht. Pieter was opgegroeid in Slochteren, zijn vader werkte voor een boer. Hij zei: „Toen ik acht was nam ik me drie dingen voor. Ik wil nooit in een arbeiderswoning wonen. Ik wil nooit meer naar de kerck. Ik wil nooit voor een boer werken.”

Werkelijke uitpattingen permitteerden de heren grootgrondbezitters zich niet, maar ze vertelden dat ze wel eens een visje gingen eten. Thee namen ze mee in een thermosfles en die dronken ze na afloop in de auto. Drie euro voor een kopje thee vonden ze zonde.

Ik zag ze zitten in de auto, de heren, een rendez-vous met een thermosfles.

Het verleden is een gevangenis, heel soms een verrukkelijke

In Huis Doorn, het gouden kooitje waarin de Duitse keizer zijn laatste jaren sleet, hangt een foto van een tekening van de Italiaanse kunstenaar Fortunino Matania van ‘het laatste rendez-vous’. Dat rendez-vous vond plaats in mei 1913 toen de jongste dochter van Wilhelm II, Victoria Luise, in het huwelijk trad en de tsaar, de koning van Engeland en nog 1.153 gasten op uitnodiging van de keizer bijeenkwamen in Berlijn voor een galadiner. Wat volgde is bekend. Vijf jaar later was de tsarenfamilie dood, vluchtte de Keizer naar Nederland en waren miljoenen mannen in loopgraven gesneuveld ter verdediging of verovering van enkele vierkante kilometers inwisselbaar terrein.

Westerbork is vijftien minuten rijden van het landgoed Overcingel. Met een beetje goede wil zou je Westerbork ook een buitenplaats kunnen noemen. Alleen het huis van de laatste commandant van het kamp Gemmeke staat er nog, zij het onder glas om verder verval te vertragen. Fotograaf Sake Elzinga maakte er foto's van. Geen ornamenten, de foto's verraden hooguit milde fascinatie voor de onzichtbaarheid van schuld.

Philip Mechanicus, vermoord in Auschwitz in 1944, schrijft in zijn dagboek, uitgegeven onder de titel *In Dépôt* - wat een schrijver is dat trouwens, die Mechanicus - dat de commandant vóór Gemmeke de Joden naar Polen sloeg, Gemmeke zelf „lacht ze naar Polen.”

In 1951, toen hij zijn lichte straf had uitgezeten, keerde Gemmeke terug naar Düsseldorf waar hij zijn leven hervatte als tabakshandelaar. Zijn huisarts was dokter Spanier, die als Duitse Jood onder hem gevangen had gezeten in Westerbork. Volgens de getuigenis van zeker één overlevende van Westerbork, Karl Michael Elzinger, stelde Spanier voor, toen hij bezoek kreeg van een mede-overlevende van Westerbork, om Gemmeke te bellen om gezamenlijk herinneringen op te halen.

Vragen over de psychologie van deze merkwaardige constellatie blijven onbeantwoord op de Drentse heide achter - al is het landschap rondom Westerbork tegenwoordig eerder een bos. Misschien kan de film *The Nightporter* van Lliana Cavani uit 1974, waarin een beul en een slachtoffer ook na de oorlog intensief contact houden, ons verder helpen.

Ieder houdt op eigen wijze het verleden en daarmee het cultuurlandschap levend.

Het verleden is een gevangenis, heel soms een verrukkelijke. En de geschiedenis? Zij kwam als een lawine op de mensen af en dat zal ze blijven doen.

Het onschuldige landschap staat in het gelid om als decor te dienen voor het laatste rendez-vous, in het lege Drenthe meer nog dan elders.

De Duitse keizer in Doorn, Wim Pijbes in de tuin van Overcingel, Gemmeke en Spanier in Düsseldorf, twee heren, ontsnapt uit een hut, in een auto met een thermosfles. Overal en nergens, het laatste rendez-vous.

Op mijn laatste ochtend in Overcingel schrijf ik aan de keukentafel, de beelden lopen in elkaar over tot ik alleen nog kat Marcus zie die op het aanrecht ligt. Het dier lijkt tevreden.